

Riigikogu valimised – võrdluses maailma ja lähinaabritega

Rein Toomla (RiTo 7), Tartu Ülikooli politoloogiaõppejõud

Kahel viimases Riigikogu valimises on andnud mitmes mõttes sarnase tulemuse. See sunnib paratamatult küsima, kas Eestis hakkab tekkima spetsiifiline valimistulemuste süsteem, mis võib ka tulevastele valimistele iseloomulik olla.

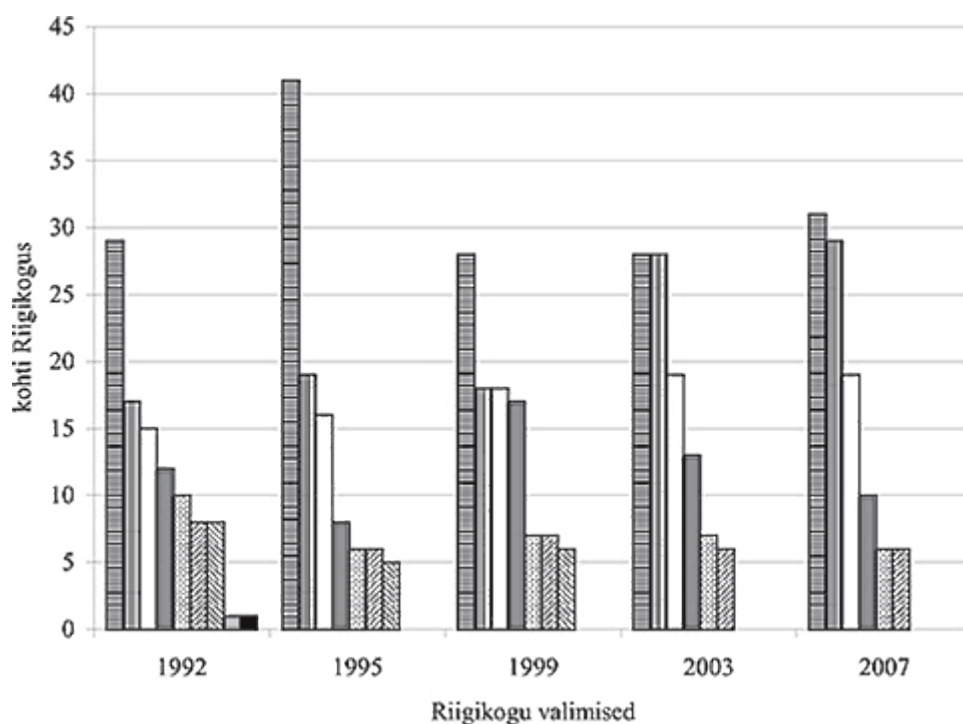
Kui päevapoliitika kõrvale jätta, pakuvad ühed Riigikogu valimistulemused vähe võimalusi analüüsiks. Võrdlusalus peaks olema võimalikult lai, kus ühelt poolt on vaatluse alla võetud rohkem kui ühed valimised ja teiselt poolt on Eesti asetatud rahvusvahelisse konteksti.

Pärast taasiseseisvumist on Eestis toimunud viied Riigikogu valimised. Nende põhimõtted on olnud enam-vähem ühesugused, seega on ka tulemused korrektselt võrreldavad.

Mida ütleb maailmakogemus

Joonisel 1 olen esitanud kõigi Riigikogusse pääsenud erakondade tulemused suuruse kaupa, pööramata tähelepanu sellele, milline partei mingi diagrammitulba taga asub.

Joonis 1. Riigikogus esindatud erakonnad 1992–2007 (esitatud võidetud kohtade hulga alusel)

Silma torkab terve rida asju. Arvatavasti pööravad paljud kõigepealt tähelepanu esindatud erakondade hulgale. Kui suhtuda 1992. aasta valimistesse mõnevõrra loomunguliselt, võiks toona valituks osutunud kaks isikumandaadi saanud poliitikut erakondlikust esindatusest välja jätta – pisendamata muidugi nende kahe koha väärtust. Kui isikumandaadiga poliitikud

kõrvale jätame, jääb alles seitse erakonda. Ka järgmistel ja ülejäämistel valimistel on parlamenti saanud seitse erakonda, 2003. aastast alates on erakondade arv kahanenud kuuele. Seega paistab olevat tegemist juba teatud stabiilsusega, mis samal ajal ei anna alust väita, et järgmistel või ülejäämistel valimistel on Riigikogus samuti kuus erakonda esindatud.

Siinkohal kerkib muidugi küsimus, kas meil on ikka erakondi parajal hulgal esindatud. Maailmakogemus seostaks selle küsimuse ühiskonnas olevate probleemidega (Lijphart 1984), mille järgi saaks laias laastus väita: mida vähem on ühiskonnas probleeme, seda väiksem on ka erakondade hulk esinduskogudes. Tõsi, Arend Lijphart räägib erakondade tingarvust, kuid selle aspekti jätan praegu kõrvale. Maailmakogemusele tuginevat teooriat erakondade hulga aimamisel saab appi võtta veel ühe tahu kaudu – kui teame suurima partei esindatust, võib selle alusel aimata ka parlamendis esindatud erakondade arvu. Seda saab teha Rein Taagepera 2001. aastal pakutud valemi abil:

$$p = 1 / S_1^2$$

kus p on loodetav erakondade hulk parlamendis ja S_1 suurima erakonna osakaal parlamendis (Taagepera 2001). Selle valemi paikapidavust on testinud Kaili Roopalu (Roopalu 2002), nii et võime selle ka siinkohal aluseks võtta. Kui suurimal erakonnal on ligikaudu 30% kohtadest, nagu meil on praegu Riigikogus, siis võiks seal üldse olla 11 parteid ($11 = 1 : 0,09$). Maailmakogemust silmas pidades on meil seega Riigikogus esindatud veel vähe erakondi. Selles suhtes olime maailmakogemusele kõige lähemal 1995. aastal, mil seitse erakonda Riigikogus oli toodud valemi järgi igati vastav teoreetilistele ootustele.

Kuid kõne alla tuleb veel üks tahk – 5% künnis. Kui meil seda poleks ja Riigikogus oleksid esindatud kõik erakonnad, mis ületavad nn loomuliku ehk ühe protsendi künnise, siis võiks meil ka praegu olla parlamendis kaheksa parteid, mis on juba väga lähedal sellele, mida eeltoodud valemiga prognoositakse. Siiski on oluline tõdeda, et Eesti oma valimistulemustega ei kujuta endast teiste riikide seas mingit erandit.

Võitjate tulemus suhteliselt sarnane

Järgmisena võime vaatluse alla võtta liidri. Kui jätta kõrvale 1995. aasta valimised, kus võidukas olnud Koonderakond ja Maarahva Ühendus koosnes tegelikult üsna mitmest erakonnast, siis ülejäänute puhul võib tõdeda, et võitja tulemus on erinevatel valimistel olnud üsna sarnane – 30 kohta, väikeste kõikumistega siia–sinna. On täiesti võimalik, et ligikaudu kolmandik kohtadest jääb ka edaspidi valimisvõidu laeks. Selle seisukoha aluseks võiks olla ka eespool esitatud Taagepera valem. Pöörame selle teistpidi ja võimegi üsna suure tõenäosusega väita, et kui kaheksa–üheksa erakonda saavad valimistel nii palju hääli, et võita vähemalt üks koht, siis peaks suurim erakond koguma mitte üle ühe kolmandiku kohtadest.

Ähmaselt – aga siiski – hakkavad joonistuma üldised jõuvahekorrad. Kahed viimased valimised on selles suhtes peaaegu sarnased – kaks liidererakonda on teineteisele võrdlemisi lähedal, kolmas partei tuleb juba suurema vahega, ka neljanda partei positsioon on eristatav

ning ülejäänud jäävad künnisepiiri lähedale. Kas nende tunnuste alusel on võimalik rääkida spetsiifilisest Eesti valimistulemuste süsteemist, mis võiks olla iseloomulik ka tulevikus toimuvatele valimistele: ligikaudu kuus erakonda saab oma esindatuse, võitja tulemus ei ületa 1/3 Riigikogu kohtade piiri ja kaks erakonda on võrdlemisi lähedal liidrikohtale? Ning kas on üldse võimalik, et mingis riigis kujuneb välja oma spetsiifiline süsteem, mis erineb teistest ja millest teised erinevad?

Erilisuse otsimisel tuleks esmalt leida vastus küsimusele, kui palju lahkneb Eesti muust maailmast. Rein Taagepera ja Mirjam Allik (Taagepera, Allik 2006) on leidnud rohkem kui 700 esinduskogu valimistulemustele tuginedes, et kui fikseerida võitnud erakonna kohtade osakaal, siis keskmiste kaudu on võimalik fikseerida ka teiste–kolmandate–neljandate jne erakondade osakaal. Taagepera ja Allik on sellisel teel saadud tulemused jaotanud 17 gruppi, Eesti näite kinnitamiseks piisab meile kahest – kui võitjaerakond on saanud 30% kohtadest (mis peaks olema mudeliks 1992., 1999., 2003. ja 2007. aasta valimistele) ja kui võitjaerakond on saanud 41% kohtadest (see oleks siis 1995. aasta valimiste jaoks). Esitan vastavad näitajad kõigepealt tabeli kujul ja seejärel joonisena.

Tabel 1. Erakondlike kohtade jaotus võitnud erakonna tulemuste fikseerituse korral (maailmakogemuse keskmised näitajad)

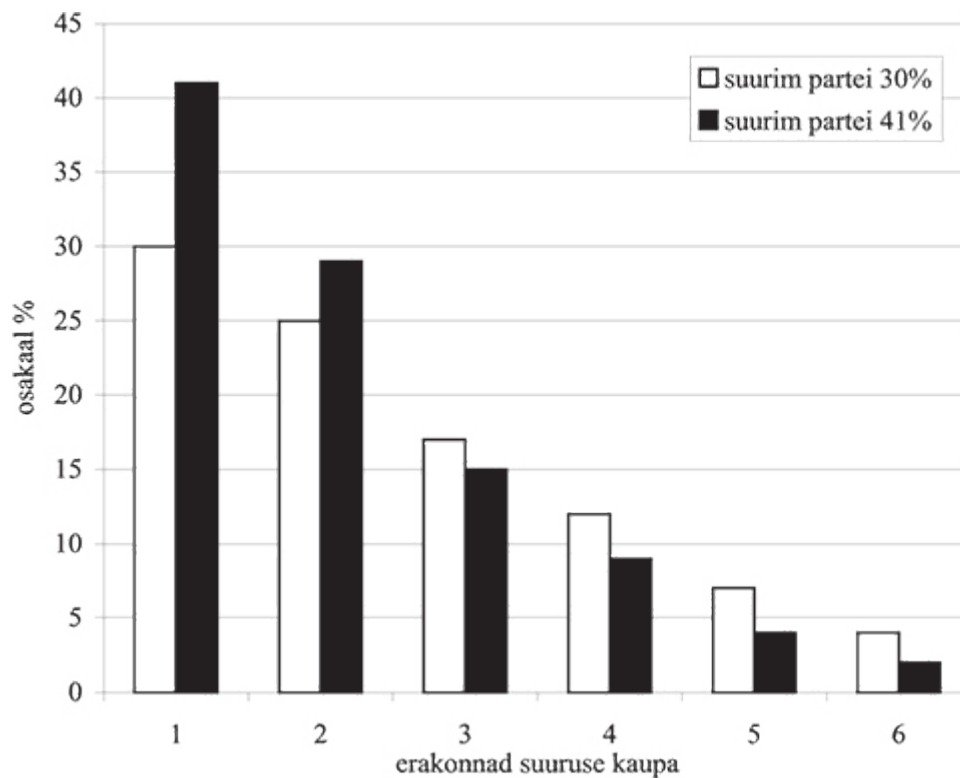
1. erakonna osakaal	2. erakonna osakaal	3. erakonna osakaal	4. erakonna osakaal	5. erakonna osakaal	6. erakonna osakaal
30,3%	24,9%	17,4%	11,8%	6,5%	3,8%
40,7%	29,3%	14,7%	9,0%	3,8%	1,5%

ALLIKAS: Taagepera, Allik 2006.

Pisut selgituseks. Nagu öeldud, jaotasid Taagepera ja Allik kõigepealt võitnud erakonnad nende tulemuste põhjal 17 gruppi – 20,5–91,7%. Iga esitatud tulemus on talle lähedaste tegelike tulemuste keskmine. Meie näitel on vastava grupi võitjate keskmine 30,3% ja 40,7%. Edasine analüüs näitas, et kui võitja tulemus on 30,3%, siis teiste kohtade keskmine on 24,9%, kolmandate kohtade keskmine 17,4% jne.

Samad näitajad – veidi ümardatult – joonisel (joonis 2).

Joonis 2. Erakondlike kohtade jaotus võitnud erakonna tulemuste fikseerituse korral

Maailmakogemust ja Eesti tegelikkust kõrvutades märkame, et peamine kõrvalekalle on seotud teise parteiga. Tema osakaal on olnud kas liiga suur või liiga väike. Seevastu kolmandate ja neljandate parteide positsioonid vastavad enam-vähem ülemaailmsetele keskmistele näitajatele, kuigi 1999. aasta tulemused näivad kaunis erandlikud.

Pilk lähinaabrite valimistele

Ja nüüd teine küsimus. Kui oletame, et Eesti tulemused on spetsiifilised, kas võiksime seda arvata ka mõne teise riigi parlamendivalimiste tulemuste kohta? Sellele küsimusele on võrdlemisi lihtne vastata – võtame vaatluse alla teistes riikides toimunud valimised ning seejärel otsustame, kas tegemist on eriliste nähtustega või mitte.

Olgu siinkohal võrdluseks võetud meile ennekõike geograafiliselt ja kultuurilt lähedased riigid – Soome, Rootsi ja Läti. Kõiki neid iseloomustab proportsionaalne valimissüsteem, mis ennekõike tähendab suuri valimisringkondi. Eestis ja Rootsis kõigub ringkonna keskmine suurus 10 mandaadi ümber – meil pisut vähem, Rootsis pisut rohkem. Soomes on ringkonnad suuremad – keskmiselt 13 mandaati, Lätis on sama keskmine näitaja juba 20.

Samas on ka palju erinevusi. Eestis jaotatakse osa kohti üleriigiliste kompensatsioonimandaatidena. Nende osakaal näitab küll vähenemist ja teoreetiliselt on võimalik, et teatud tingimuste kokkulangemisel seda meetodit Riigikogu kohtade täitmisel polegi vaja kasutada. Tegelikuses vaevalt niimoodi juhtub. Nende kohtade väljavalimisel kasutatakse modifitseeritud d'Hondti meetodit, mis pisut soosib võitnud erakonda. Rootsis on olemas nn täpsustuskohad, mis jagatakse erakondade vahel eraldi välja, saavutamaks

häälte ja kohtade vahel võimalikult proportsionaalset tulemust. Ennekõike võivad sellest väiksemad parteid. Soomes ja Lätis kujuneb parlamendi koosseis ainult ringkondade baasil, kuid Lätis kasutatakse kohtade kindlakstegemisel Sainte-Laguë meetodit, mis annab mõningase eelise väiksematele parteidele.

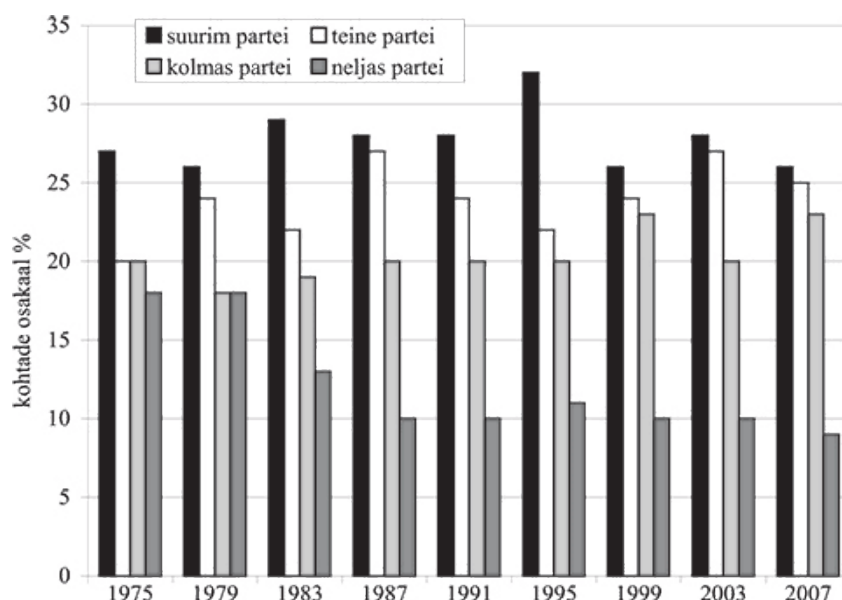
Soomes künnis puudub – seega võib parlamendis olla esindatud päris arvukalt pisiparteisid. Meil ja Lätis on künnis 5% ning Rootsis 4%. Seega võiks ühelt poolt oletada nende nelja riigi parlamentides esindatud erakondade osakaalus teatud sarnasust, kuid teiselt poolt – nagu tavaliselt ikka – kujundavad ka väikesed erinevused valimissüsteemides erinevusi tulemustes. Sellele lisaks ei tohi kõrvale jätta asjaolu, et Eestis ja Lätis on pärast taasiseseisvumist toimunud ainult viied parlamendivalimised, Soomes ja Rootsis on neid enam-vähem samasugusel kujul korraldatud viimased sada aastat.

Et võrdlust mitte väga keeruliseks teha, olen Soome ja Rootsi puhul võtnud näiteks viimase 30 aasta valimised, Läti tuleb arvesse kõigi taasiseseisvumisjärgsete valimistega. Ka olen kõigi riikide puhul esile toonud ainult nelja suurema erakonna tulemused. Soome ja Rootsi puhul katavad need neli umbes 80% kohtadest, Läti puhul mõnevõrra vähem – 70–75%. Võrdluste aluseks on kohtade hulk parlamendis, mitte valimistel saadud häälte osakaal.

1. Soome

Joonis 3 annab ülevaate üheksast parlamendivalimisest Soomes ajavahemikus 1975–2007. Esitatud on neli suuremat erakonda, pööramata tähelepanu sellele, mis erakonnaga on konkreetselt tegemist.

Joonis 3. Soome parlamendivalimiste (Eduskunta) nelja edukama erakonna osakaalud

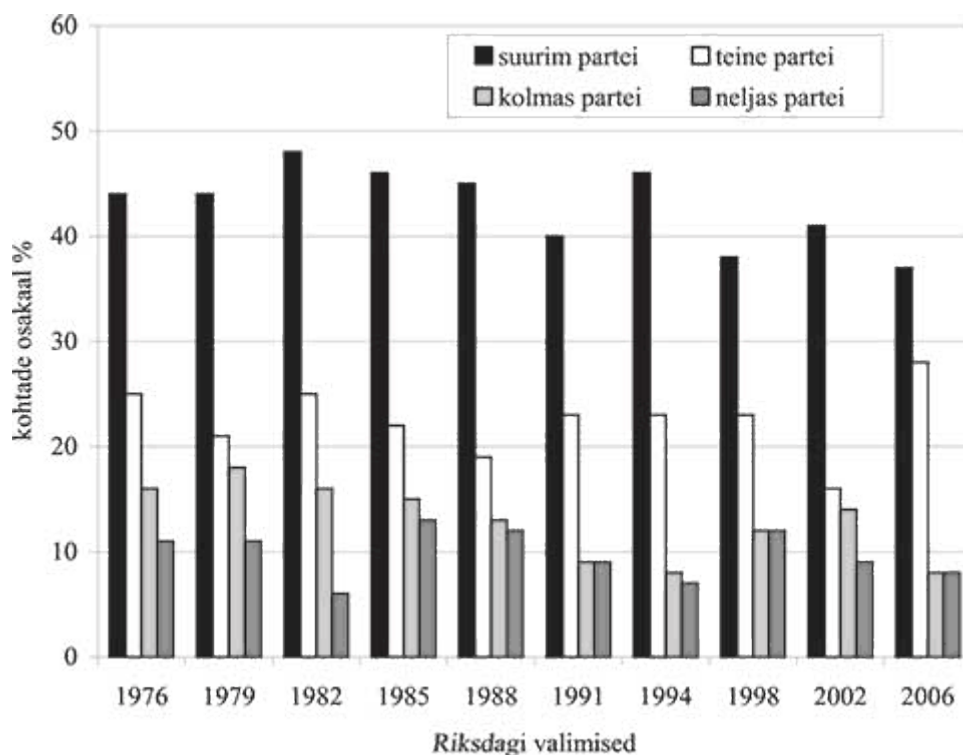
Viimased valimised Soomes viitavad kolmeparteilise süsteemi kujunemisele. Liiderpartei osakaal jääb 25–30% vahepeale, kuid teine ja kolmas erakond on tihedalt kannul. Samal ajal jääb neljas erakond kaugemale maha, kuigi veel 1970. aastail võis – küll veidi tinglikult –

rääkida neljaparteilisest süsteemist. Nagu Eestiski, on tegelikke erakondi silmas pidades kõikumised suuremad. Need kolm parteid on *Suomen Keskusta*, *Kansallinen Kokoomus* ja Sotsiaaldemokraatlik Partei. Liidrikohal on tavaliselt olnud sotsiaaldemokraadid, viimasel kahel valimisel *Suomen Keskusta*. *Kansallinen Kokoomus* on pendeldanud teise–kolmanda koha vahel.

2. Rootsi

Rootsi puhul on esitatud kümne viimase parlamendivalimise tulemused ajavahemikus 1976–2006.

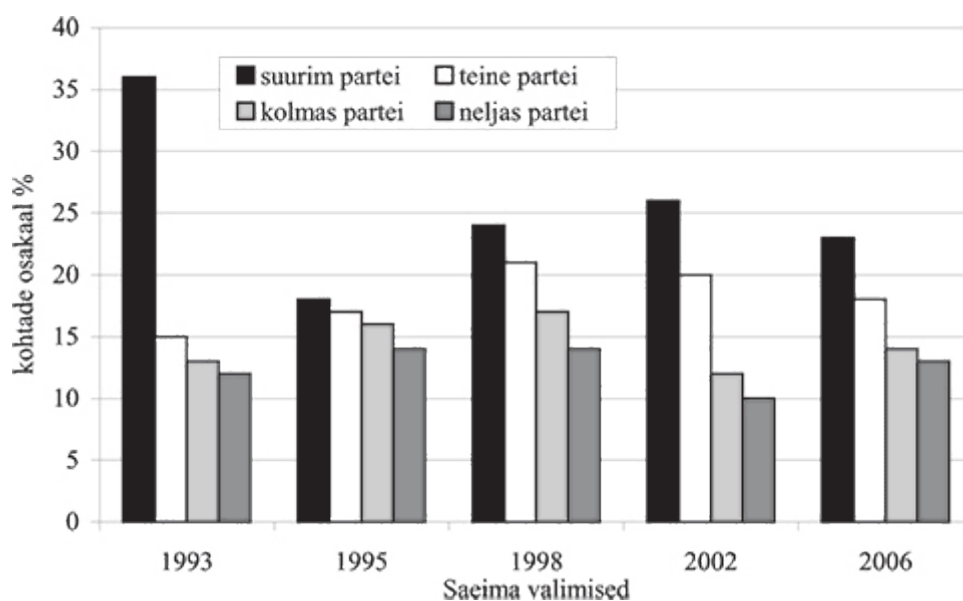
Joonis 4. Rootsi parlamendivalimiste (Riksdag) nelja edukama erakonna osakaalud

Rootsi parlamendis domineerib selgelt üks erakond. Viimaste valimiste tulemusel paistab see seisukoht küll pisut murenevat, kuid pole garanteeritud, et järgmistel valimistel teine partei liidriks lähemale liiguks. See võrdlemisi suure ülekaaluga erakond – Sotsiaaldemokraatlik Partei – on viimaste aastakümnete jooksul võitnud keskmiselt 40% parlamendikohtadest, mõnikord rohkem ja paaril korral vähem. Sama selge on teise erakonna positsioon, milleks enamasti kõigil juhtudel on olnud Moderaadid. Nende piirjooneks on olnud 20%, enamikul juhtudel pisut rohkem, aeg–ajalt ka veidi vähem. Paaril korral on suuruselt teist erakonda ohustanud kolmas partei, kuid üldjuhul on ta jäänud 15% piirimaile ning sageli on talle lähenenud hoopis neljas erakond.

3. Läti

Joonis 5. Läti parlamendivalimiste (Saeima) nelja edukama erakonna osakaalud

Kui Läti 1993. aasta valimised kõrvale jätta, siis järgmiste puhul on hoomatav teatav sarnasus. Nelja erakonna vahed on olnud kord üsna kokku surutud, sejärel laiemaks veninud, kuid ka kõige suurema lahknemise korral on neli erakonda mahtunud 15 protsendipunkti sisse. Liiderpartei positsioon on olnud kõikumavam kui teistes riikides ning isegi kui esimesed erandlikud valimised välja jätta, kõigub võitnud erakonna kohtade saak kümne protsendipunkti piires. Eestiga ühtemoodi on ainult üks erakond võitnud valimised kahel korral – Lätis on selleks olnud viimaste ja 1999. aasta valimiste võitja Rahvapartei (*Tautas partija*).

Kokkuvõttes seega neli riiki ja neli parlamendierakondade süsteemi, kahes riigis (Soome ja Rootsi) on erakondade süsteem selgelt välja kujunenud, Eestis ja Lätis rohkem küll aimatavad. Rootsi *Riksdag* on ühe domineeriva parteiga, millele võrdlemisi ühtlaselt on järgnenud teine ja kolmas partei. Soome *Eduskunta*'s on kolm erakonda üsna lähestikku koondunud. Eesti Riigikogus paistab, et kaks parteid hakkavad domineerima, neile järgnevad võrdlemisi suure vahega ülejäänud. Läti *Saeima*'s järjestuvad neli erakonda väikeste vahedega.

Kasutatud kirjandus

Lijphart, A. (1984). Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven and London: Yale University Press.

Roopalu, K. (2002). Parteide arvu ja suurima partei suuruse suhe parlamentides. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Taagepera, R. (2001). Party Size Baselines Imposed by Institutional Constraints. Theory for Simple Electoral Systems. – Journal of Theoretical politics, Vol 13, No 4, pp 331–354.

Taagepera, R., Allik, M. (2006). Seat Share Distribution of Parties: Models and Empirical Patterns. – Electoral Studies, Vol 25, pp 696–713.

Valimistulemused Eesti kohta. - <http://www.vvk.ee/>

Valimistulemused Läti, Rootsi ja Soome kohta. - <http://www.parties-and-elections.de/>